

INVENTURA KULTURNE MATRICE

Vivek Chibber, *The Class Matrix. Social Theory after the Cultural Turn*, Cambridge (Massachusetts)/London: Harvard University Press, 2022, 203 str.

Američki sociolog Vivek Chibber domaćoj publici nije nepoznat autor. Prije nekoliko godina prevedena je njegova knjiga *Postkolonijalna teorija i sablast kapitala* (prevela Karolina Hrga, Rijeka/Zagreb: Drugo more i Jesenski i Turk, 2019). Ta je knjiga izvorno na engleskome bila objavljena 2013, a drugi dio njezina naslova mogao je u prijevodu uključivati riječ “bauk”, što bi za domaće čitatelje imalo efekt bliži onom kakav naslov ima u originalu, s obzirom na to da se radi o aluziji na prvu riječ koja na engleskom jeziku stoji na početku *Manifesta komunističke partije*. Osim upoznavanja autora zahvaljujući prijevodu knjige, Chibbera je domaća publika imala prilike susresti i čuti i uživo, i to u nekoliko navrata posljednjih desetak godina. Jedan od tragova tih gostovanja, prilikom kojih bi Chibber održao javna izlaganja ili predavanja, nalazi se i u ovoj njegovoj novoj knjizi, u bilješki u kojoj (2022: 193) zahvaljuje onima koji su na razne načine utjecali na oblikovanje knjige, među ostalim i organizatorima gostovanja u Zagrebu (među njima autor posebno poimence zahvaljuje aktivistu i prevoditelju Stipi Ćurkoviću). Pojam “klase” iz naslova ove knjige je pak tema kojom se većim dijelom svojeg života bavio Chibberov učitelj i mentor Erik Olin Wright, kojem je knjiga *The Class Matrix* i posvećena, a koji je preminuo baš one godine kada je objavljen domaći prijevod *Postkolonijalne teorije*.

Obje te knjige pokazuju u kojoj su mjeri teme kojima se Chibber bavi relevantne i preko granica pojedinih disciplina u društveno-humanističkim znanostima. Spomenuta prethodna knjiga donosi opsežnu analizu i sustavnu kritiku postkolonijalne teorije, i to na primjeru “subalternista”, grupe povezane s godišnjakom *Subaltern Studies* koji je počeo izlaziti početkom 1980-ih. Rasprave i reakcije koje je Chibber potaknuo tom knjigom naposljetku su rezultirale i objavljivanjem zbornika koji donosi svojevrсни rezime i *dossier* polemičkih razmjena (*The Debate on Postcolonial Theory and the Specter of Capital*, ur. Rosie Warren, London/New York: Verso, 2016), a obilježja stila i pristupa u toj knjizi pokazuju kakav je autor Chibber. Prije svega, on piše izrazito argumentirano, distancirano i staloženo, gotovo do granice suhoparnosti, koju ipak ne prelazi zahvaljujući jasnoći kritičkih stavova koje izlaže s uzornom preciznošću i efikasnom konciznošću na kakvoj mu se samo može pozavidjeti. Jedan od razloga za takav pristup i stil vjerojatno je povezan i s tim da se Chibber hvata ukoštac s temama za koje se može očekivati da će potaknuti kontroverze, često i negativne i žestoke reakcije, kao što je to, uostalom, bilo i s *Postkolonijalnom teorijom*.

Slično pak kao u toj prethodnoj knjizi, u svojoj novoj knjizi Chibber se ponovno poduhvatio kritički pozabaviti nečim što je u društveno-humanističkim znanostima obilježilo znatan dio XX. st., ponajviše njegovu drugu polovicu, a što se obično označava vrlo općenitom natuknicom “kulturnog obrata”. Chibber prihvaća tu odrednicu kao vrstu konceptualne stenografije, unatoč pojmovnoj inflaciji “obrata” u XX. st., od “jezičnog” do “prostornog”, koja, kao uostalom i “prava” ekonomska inflacija, obezvređuje jediničnu vrijednost misaonih kovanica. U knjizi Chibber zapravo

polemizira s "kulturnim obratom", ali na način koji je u usporedbi s onim u prethodnoj knjizi mnogo manje usmjeren na neki konkretan katalog imena, premda se, uz Raymonda Williama, osvrće na Stuarta Halla ili pak na pripadnike "frankfurtske škole" kao rodonačelnike onog što će u završnom odjeljku trećeg poglavlja sasvim neuvijeno označiti kao "bedastoću nove ljevice" ("New Left's Folly", 2022: 114).

Razlog tomu ne treba tražiti u "pristojnom" aludiranju u skladu s maksimom *nomina sunt odiosa* – da je tako, Chibber se vjerojatno ne bi poduhvatio pisanja prethodne knjige u kojoj izravno imenuje one čije stavove secira i kritizira. Razlika je vjerojatno prije u tome da se ovdje radi o drugačijoj povijesnoj konstelaciji, pa ako bi se prethodnu Chibberovu knjigu moglo nazvati polemičkom intervencijom u intelektualnom prostoru, onda je knjiga *The Class Matrix* mnogo više nalik na inventurnu listu koja podvlači kritičku crtu i podnosi konceptualnu i metodološku bilancu bez zanošenja lijepim željama i romantičnim samozavaravanjima.

Naznaku da je posrijedi distanca spram kulturalističke matrice daje – pored naslova – već i kratka uvodna napomena u vezi s terminom "kultura". Chibber, naime, ističe (2022: ix) da njegova upotreba riječi kultura pripada tradiciji "užeg" shvaćanja, za razliku od tradicije šireg shvaćanja čiji početak povezuje s Raymondom Williamsom. Uže shvaćanje znači, kako eksplicitno napominje Chibber, da kulturu treba shvatiti kao zamjenjivu pojmovima kao što su "ideologija" ili "diskurs". Ujedno je ta napomena najkraća naznaka onog čime se Chibber u knjizi bavi, a to je stari problem definiranja mjesta i uloge ideološke "kulturne" nadgradnje u odnosu na cjelinu bazičnih društvenih i ekonomskih odnosa.

Knjiga se sastoji od uvoda i pet poglavlja koja su dalje podijeljena na manje cjeline, što olakšava orijentaciju kroz sadržaje i argumentacijski slijed pojedinih poglavlja. Nakon uvoda, koji je pregled temeljne argumentacijske linije i svojevrsni sažetak i najava sadržaja pojedinih poglavlja knjige, slijede dva koja su uvodnog tipa ("Class Structure" i "Class Formation"). U njima Chibber rekapitulira osnovne postavke u vezi s temeljnom ekonomsko-društvenom strukturom klasnih odnosa te s klasnom formacijom, odnosno s načinima formiranja percepcije, ideja ili klasne svijesti u vezi s tim temeljnim odnosima te mjesta kulture kako ga on tumači u okviru modela odnosa struktura – formacija (Chibber daje i dijagrame uz pomoć kojih ilustrira razliku između dvaju načina shvaćanja uloge "kulture", 2022: 38, 40).

Nakon tih uvodnih dvaju poglavlja posvećenih raščišćavanju terminološkog i konceptualnog terena, i to kako u historijskom tako i u analitičkom i metodološkom smislu, slijedi treće poglavlje ("Consent, Coercion, and Resignation") s onim što bi mogao biti jedan od glavnih doprinosa Chibberova bavljenja starim problemom "teorije odraza" ili odnosom baze i nadgradnje. A to je inzistiranje na "rezignaciji" kao karici koja nedostaje kako u razmatranjima odnosa klasne strukture spram procesa formacije klase tako i u određivanju odnosa dviju kategorija koje su vezane uz dominantan način razumijevanja i primjena analiza autora koji je doživio osobitu renesansu nakon rođenja nove ljevice krajem 1960-ih. Radi se o kategorijama "konsenzusa" i "prisile", a autor je, dakako, Antonio Gramsci.

Ono što Chibber dokazuje u obračunu bilance, i to kako s "klasičnim marksizom" tako i s "kulturalizmom" nove ljevice, jest da su oba bila slijepa na "rezignaciju". Prvi tako što je u prijelazu od uočavanja "strukture"

života i rada (društvene nepravde, nejednakosti i eksploatacije) do "formacije" klase i aktivne transformacije ugrađivao gotovo pa automatizam neminovnosti. Za razliku od takvog teleološkog determinizma, nova je ljevica, kako bi objasnila povijesnu kontingenciju, odnosno seriju izostalih revolucija koja je za tu generaciju na Zapadu zapečaćena mitskom '68, zaigrala sasvim na kartu akulturacije kao objašnjenja uspostave "konsenzusa".

Nasuprot i jednima i drugima, Chibber uvodi rezignaciju kao objašnjenje situacije u kojoj su ljudi svjesni svojeg stanja (strukture klasne eksploatacije), ali ne pokušavaju uz pomoć klasne formacije mijenjati svijet. Dakle, do izostanka želje za promjenom ne dolazi zbog direktne prisile i djelovanja represivnog aparata države (kao u počecima radničkog pokreta, sindikalizma i socijal-demokracije), a posrijedi također nije ni zavedenost u konsenzus pokretnim slikama i kolicama kulturne industrije (kao kod frankfurtske škole), niti se pak radi o dominaciji ideoloških aparata koja se ostvaruje djelovanjem nevidljive ruke obrazaca "kulturne" hegemonije u svakodnevici životnih stilova i identiteta (kao kod altiserovskih "kulturalista"). Razlog "rezignacije", odnosno odustanka Chibber objašnjava uz pomoć formulacije Karla Marxa iz *Kapitala I* o "nemom pritisku ekonomskih odnosa" (kako ta formulacija glasi u prijevodu Moše Pijade i Rodoljuba Čolakovića), strukturne prisile koja dolazi sa životom koji se održava isključivo prodavanjem vlastite radne snage. Inače, na mjestu na kojem Chibber uvodi tu formulaciju javlja se greška s bilješkama (točna je, naime, Chibberova uputnica na mjesto u *Kapitalu*, ali je bilješka 36 očito zakvačena uz neadekvatnu rečenicu na str. 105 umjesto uz citat na str. 108), što se može smatrati pomalo neočekivanim propustom

za Harvard University Press (ni takvi izdavači nisu što su nekad bili).

Naglašavanje ključne uloge strukturnog momenta ima nekoliko funkcija u Chibberovoj analizi. Prije svega to je povratak materijalističkim temeljima interpretacije ideologije, za razliku od njezine "kulturalizacije", pa onda i idealističke evakuacije. Konkretno to sažima Chibberovo izvrtanje kauzaliteta – i u tome ključan korak kritike kulturalizma – tezom kako je ideologija posljedica, a ne uzrok "pristanaka" (pritom se Chibber pridružuje onim autorima koji preciznije razlikuju aktivni i pasivni konsenzus), odnosno mnogo više racionalizacija takvog izbora, a ne ono što bi – zahvaljujući masovnoj obmani koja djeluje kroz medije, modu, konzumerizam i sl. – dovelo do prihvaćanja *statusa quo*. U skladu s obilježjima Chibberove argumentacije u ovoj knjizi, a jednako tako u skladu s potiskom i inercijom njegove temeljne pozicije, Gramsci se ovdje ukazuje u materijalističkom i lenjinističkom reljefu kakav je restauriran u reinterpretacijama koje su posljednjih desetljeća preispitivale sliku "kulturaliziranog" Gramscija kao začetnika rehabilitacije nadgradnje, svojevrsnog pradjeda nove ljevice (ako je već Herbert Marcuse smatran njezinim djedicom).

Istodobno, Chibber uz pomoć "rezignacije" izbjegava implicitni determinizam modela klasičnog marksizma u kojem se simplifikacija provodi gotovo potpunim izbacivanjem kontingencije iz historije. U skladu s pojedinim načinima primjene odnosa baze i nadgradnje – počevši već od Marxova suautora i prvog urednika zbog kojeg su se svako toliko pojavljivali glasovi o tome da bi se moglo ili čak trebalo govoriti o "engelsizmu", a ne o marksizmu – činilo se da samo treba sjesti sa strane i čekati da se kontradikcije sistema u potpunosti razigraju i dovedu do njegova urušavanja, odnosno

gotovo pa spontane transformacije (posebno u nekim verzijama revizije Marxa).

Za razliku od takvog eshatološkog *happy enda* pojedinih marksizama, Chibber nudi još jednu interpretacijsku inverziju podsjećajući da je izostanak klasne formacije zapravo povijesna norma, dok je uspjeh kolektivnog klasnog organiziranja, nasuprot uobičajenim očekivanjima i predodžbama, velika iznimka. Objašnjenjem i razradom te točke argumentacijskog izvoda bave se četvrto ("Agency, Contingency, and All That") i peto poglavlje knjige ("How Capitalism Endures"). Za Chibberovu hipotezu o "rezignaciji" to je u određenoj mjeri nužan korak. Naime, rezignacija objašnjava zašto se pojavljuje barijera između znanja i akcije, između tumačenja svijeta, što su filozofi oduvijek činili, i onoga u čemu je stvar, a to je da ga se – kako glasi bezbroj puta reproducirana Marxova XI. teza o Feuerbachu – promijeni. Taj korak ostaje historijski sasvim kontingentan, no kako ne bi postao i misteriozan, neobjašnjiv na način kako razumijevanju povijesti odmaže ideja "velikih ljudi", Chibberu je nužno da ponudi neke odgovore na pitanje otkud onda uopće dolazi impuls suprotan rezignaciji, poticaj na djelovanje, osmišljavanje strategije i uspostavljanje organizacije. Peto poglavlje kontrastom situacije kasnog XIX. s ranim XXI. st. donosi objašnjenje strukturnih, institucionalnih i organizacijskih razloga (odnosno prepreka) za uspostavu (odnosno izostanak) kolektivnog djelovanja i širokog radničkog pokreta – za razliku od rezignacije koja je individualna – koji je (bio) u stanju utjecati na promjenu ravnoteže u okviru strukturne asimetrije ugrađene u temeljni odnos dviju strana klasnog sukoba.

S tim je povezana još jedna Chibberova metodološka i eksplanatorna inverzija, naime postavka da klasna struktura kapitalizma nije samo izvor sukoba, nego još i više

njegove stabilizacije, odnosno da je klasična tradicija precjenjivala "klasni sukob" zbog specifičnih povijesnih uvjeta u kojima se teorija oblikovala, a to su uvjeti surovog, ali dinamičnog, rastućeg industrijskog kapitalizma na Zapadu u periodu u kojem su brojne pretpostavke išle na ruku formiranju klasnog identiteta i, u skladu s tim, organiziranju (od radnog mjesta do stanovanja). Danas je situacija prilično drugačija jer se nakon neoliberalnog zaokreta 1980-ih sindikalizam i uopće radnički pokret nikako nije oporavio od "ofenzive poslodavaca" (2022: 168), a ona je pak išla ruku pod ruku s deindustrijalizacijom u korist uslužnog sektora u kojem dominira uzajamni *outsourcing* srednjih i malih poduzetnika (odnosno parceliziranih uslužnih manufaktura nasuprot nekadašnjem kapitalizmu mašina i krupne industrije). Kada se tomu pridoda višedesetljetni realni pad ekonomske dinamike i standarda na Zapadu, dobiva se takva podjela karata u kojoj su favorizirani oni koji ionako uživaju prednost asimetrije moći, ali ne tek u sferi "diskursa", kulture ili, nešto klasičnijim rječnikom, idejne nadgradnje i svijesti, nego u sferi vrlo konkretne baze ekonomsko-društvenog bitka.

Ako bi se razmišljalo o tome što su određene slabe točke Chibberovih vrlo jasnih i preciznih analiza, moglo bi se spomenuti pitanje "lažne" ili "iskrivljene svijesti", koja je uvedena primarno u značenju u kojem je zamjenjiva s "kognitivnim promašajem" ili "neuspjehom", i bez referenci na Györgya Lukácsa, Gramscijeva pandana u višestrukome smislu. No nije toliko problem u izostavljanju vlasničkog lista nad sintagmom koja ga ionako teško može steći jer je toliko često bila u upotrebi, upotrebljavana do zloupotrebe, koliko u zanemarivanju dimenzije kojom i "iskrivljena svijest" pripada repertoaru "racionalizacijskih" efekata koje Chibber

ističe kao ključno obilježje ideologije. Pored toga, u nastojanju da, poput Halla i drugih "kulturalista" (kako ih na više mjesta zove Chibber), naglasi distancu spram intelektualno-elitističke primjene "ideologije" kao jednosmjerne indoktrinacije odozgo prema dolje koja, podrazumijevanjem "kognitivnog neuspjeha", uključuje podcjenjivanje društvenih aktera (a to je motiv provučen kroz knjigu od uvodnih stranica), Chibber donekle podcjenjuje utjecajnost pojedinih društvenih i kulturnih obmana. Tako se primjerice uopće ne osvrće na organiziranu vjeru i religiju (premda se u I. poglavlju u svrhu ilustriranja poante služi upravo primjerom iz religijskog konteksta), a regresivni, konzervativno-reakcionarni trend na razini stoljeća (svojevrsno brodelovsko srednje trajanje), koji započinje negdje od 1970-ih, a od 1990-ih poprima sve više oblik jačanja krajnje desnice (2022: 169), također izvodi iz rezignacije kao dubljeg sloja na kojem se temelji erozija povjerenja u društvene i političke institucije, a koji na površini izgleda kao konsenzus. Nacionalizam i ksenofobija time ispunjavaju funkciju ideološke racionalizacije rezignacije pred svemoćnošću strukturne obespravljenosti, no to ne umanjuje iracionalnost identifikacije s imaginarnom zajednicom na etničkoj ili rasnoj osnovi.

Ipak, bez obzira na te ili neke druge eventualne prigovore, treba svakako naglasiti da Chibber zanatski vrlo umješno uspijeva održati ravnotežu između teorijske

sofisticiranosti i jasnoće argumentacijske pozicije, a da pritom pristupačnost njegova izlaganja ne otkliže u simplifikacije. U cjelini uzevši, ova je knjiga vrlo relevantan i koristan prilog transgeneracijskoj raspravi o komplikacijama proizašlim iz gotovo usputne Marxove "metafore" o strukturnoj bazi i ideološkoj nadgradnji od koje je, kako je to formulirala Ellen Meiksins Wood u knjizi *Democracy Against Capitalism*, često bilo više štete nego koristi.

Razmatranje spomenutih komplikacija modela ujedno se može shvatiti i kao odgovor na pitanje zbog čega bi ova knjiga, neovisno o pomodnosti etikete "interdisciplinarnosti", mogla biti relevantna za čitatelje iz različitih društveno-humanističkih disciplina. Naime, razmatranje teorijskih temelja analitičke relevantnosti i funkcija ideologije i kulture posredno nudi i objašnjenje zašto je "kultura" došla u središte interesa pojedinih teorijskih škola i poslije uspostavljenih područja, prije svega, kako se može vidjeti po spominjanju Williamsa i Halla, kulturalnih studija. Istodobno, Chibberova kritička analiza matrice kulturalizma omogućuje bolje retrospektivno razumijevanje međusobnih utjecaja i prožimanja raznovrsnih disciplina i područja (od kulturne antropologije i sociologije do historiografije, književne teorije i proučavanja medija) kao sastavnog dijela dugoročne tendencije okretanja kulturi koja je obilježila društveno-humanističke znanosti posljednjih pedesetak godina.

David Šporer